

Daszkiewicz, Piotr

Polscy słuchacze wykładów botaniki w Narodowym Muzeum Historii Naturalnej w latach 1803-1925

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 53/3-4, 275-287

2008

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Piotr Daszkiewicz

Muséum national d'Histoire naturelle,
Service du Patrimoine naturel,
61, rue Buffon, 75005 PARIS

**POLSCY SŁUCHACZE WYKŁADÓW BOTANIKI
W NARODOWYM MUZEUM HISTORII NATURALNEJ
W LATACH 1803–1925**

Paryski *Jardin du Roi* wraz z gabinetem historii naturalnej, przekształcony w 1793 roku w Narodowe Muzeum Historii Naturalnej, już w osiemnastym wieku był jednym z najważniejszych ośrodków nauczania nauk przyrodniczych w Europie. Królewski ogród otrzymał swój statut w 1635 roku. Ludwik XIII, postanowił utworzyć poza Uniwersytetem t.z. poza wszelkimi ograniczeniami administracyjnymi i intelektualnymi, nowoczesny ośrodek nauczania, wolnego, bez kompleksów, zawsze na najwyższym poziomie ale i dostępnego dla jak największej liczby słuchaczy bez narzucania ograniczeń [materialnych lub stanowych] (Laissus & Torlais, 1986). Botanika była wykładana od początku istnienia tej prestiżowej instytucji. Zarówno w czasach królewskich jak i w okresie Republiki nauczanie było bezpłatne i otwarte dla cudzoziemców. Wysoki poziom nauczania, jak i nazwiska muzealnych profesorów, cieszących się zasłużoną sławą w całej Europie (m. in. Tournefort, Adanson, Lamarck, Jussieu, Desfontaines, Brongniart) sprawiały, że muzealne wykłady cieszyły się ogromną popularnością.

W 1793 roku, w konsekwencji dekretu z 10 czerwca, nadającego dawnej królewskiej instytucji nowy statut, w muzeum zostało powołanych trzech profesorów zajmujących katedry związane z botaniką: René Desfontaines (1750–1833), profesor botaniki już od 1786 roku, kierował katedrą botaniki

w Muzeum, André Thouin (1747–1824) katedrą upraw, a Adrien Laurent Jussieu (1748–1836) nauczał botaniki w terenie [w oryginale: botanique à la campagne]. Jean Baptiste Lamarck (1744–1829), nie tylko zoolog ale i wybitny botanik, autor Flory Francji, kierował katedrą zoologii bezkręgowców. W muzeum zajmował się jednakże także i botaniką. Z podobnym zespołem uczonych muzeum już w pierwszym okresie swojego istnienia, było bez wątpienia jednym z najlepszych, jeśli nie najlepszym, ośrodkiem badań naukowych w dziedzinie botaniki.

Prowadzenie wykładów z botaniki powierzono René Desfontaines. Uczony ten odznaczył się badaniami flory Afryki Północnej i Francji, pracami w dziedzinie klasyfikacji roślin, organizacją szkoły botanicznej czyli ogrodu dydaktycznego, oraz utworzeniem i kierowaniem muzealnym zielnikiem, niezmiennie po dzień dzisiejszy pozostającym jedną z największych kolekcji na świecie (Candolle 1834; Desfontaines et al. 1799; Desfontaines 1804; Desfontaines 1809; Desfontaines 1829; Chevalier 1939). W nauczaniu odznaczył się m.in. rozdzieleniem botaniki na dwie części : anatomię i fizjologię roślin oraz klasyfikację wraz z opisem rodzin, rodzajów i gatunków. Już w dziewiętnastym wieku tę organizację wykładów uznawano za przełomową dla historii nauczania botaniki (Deleuze 1823). Wykłady Desfontaines'a były już kilkakrotnie opisywane, zarówno przez ich uczestników by wspomnieć wybitnych botaników A. P. De Candolla i V. Jacquemonta, pomocników nauczania (J.P.F. Deleuze) jak i historyków i biografów francuskiego przyrodnika (Chevalier 1939). W okresie rewolucyjnym Desfontaines organizował nawet wykłady dla szerokiej publiczności, popularyzujące botanikę, przedrukowane w pismach nie mających charakteru pism przyrodniczych jak „Décade Philosophique” i „Annales d'Ustéri” (Chevalier, 1939). Ogromna popularność wykładów botaniki pomagała muzeum w uzyskiwaniu rządowych subwencji zarówno w okresie Republiki, jak i cesarstwa i monarchii. Liczba studentów była zbyt dużą, aby Desfontaines mógł prowadzić swoje wykłady w szkole botanicznej. Przeniesiono je zatem do muzealnego amfiteatru, w szkole botanicznej rośliny opatrzone etykietami, aby studenci mogli w praktyce poznawać omawiane na wykładach zagadnienia. Niezależnie od prowadzonych w muzeum wykładów, A.L. Jussieu zabierał studentów na terenowe herboryzacje, prowadzone najczęściej w najbliższych okolicach Paryża. Ta metodyka nauczania botaniki została najpiew wprowadzona w różnych szkołach francuskich, a z czasem także i za granicą (Deleuze 1823). W pierwszym, rewolucyjnym okresie na wykłady botaniki uczęszczało średnio 500–600 studentów (Chevalier 1939). W 1833 roku, po śmierci René Desfontaines'a, jego katedrę, jak i prowadzenie wykładów przejął Adolphe Brongniart (1801–1876), znany głównie dzięki swoim pracom w dziedzinie anatomii roślin i jako jeden z twórców paleobotaniki. W 1874 roku prowadzenie wykładów przejął Edouard Bureau (1830–1918), paleobotanik, systematyk, specjalista rodzin *Bignoniaceae* i *Logniaceae*, interesujący się głównie florą azjatycką. Po-

cząwszy od 1906 roku katedrą botaniki kierował Henri Lecomte (1856–1934), badacz flory tropikalnej.

Opracowany w okresie rewolucji muzealny regulamin przewidywał, że studenci zarówno krajowi, jak i zagraniczni będą wpisywać się do specjalnego rejestru, listy słuchaczy. Na podstawie tego wpisu sekretariat muzeum wystawiał poświadczenie udziału w wykładach. Wpis miał zawierać imię i nazwisko i kraj pochodzenia. Na zakończenie wykładów profesor wystawiał zawiadzenie ukończenia danego kursu (Sordes, 1928).

Listy słuchaczy poszczególnych wykładów w MNHN są bardzo cennym dokumentem dla historii nauk przyrodniczych. Jak dotychczas, w muzealnych laboratoriach, odnaleziono i opracowano listy słuchaczy wykładów J.-B. Lamarcka (zoologia bezkręgowców) (patrz <http://www.lamarck.cnrs.fr>) oraz częściowo Louis Jean Marie Daubentona (1716–1800) i René-Just Haüy (1743–1822) (mineralogia) (Daszkiewicz & Tarkowski 2006; Tarkowski & Daszkiewicz 2006). Niniejszy tekst jest pierwszą informacją na temat przechowywanych w bibliotece botaniki (dawna biblioteka laboratorium roślin jawnopłciowych) MNHN list słuchaczy wykładów botaniki. Zachowały się spisy z lat 1794–1804 (rękopis Per K 83); 1805–1817 (rękopis Per K 84); 1818–1840 (rękopis Per K 87); 1841–1876 (rękopis Per K 85); 1877–1925 (rękopis Per K 86). Wszystkie mają zbliżony tytuł ze zmieniającą się oczywiście datą «Rejestr zawierający nazwiska studentów botaniki zapisanych w II roku Republiki Francuskiej», zgodnie z polityczną modą w kolejnym rejestrze, słowo «studenci» zostało zastąpione przez «obywateli» by znów powrócić w kolejnych, porewolucyjnych, rejestrach.

Trudno jest dzisiaj odpowiedzieć na pytanie o kompletność wpisów na listy słuchaczy. Studenci wpisywali się na pierwszym z wykładów. Czy jednak prowadzący wykłady lub jego sekretarz rzeczywiście pilnowali, aby wszyscy słuchacze dokonali wpisu? Czy nieobecni na pierwszym wykładzie studenci wpisywali się na listę w trakcie któregoś z kolejnych wykładów? Zachowane źródła nie pozwalają odpowiedzieć na postawione powyżej pytania. Analiza list wpisów jak i informacje pochodzące z innych źródeł stawiają jednakże pod znakiem zapytania kompletność list słuchaczy wykładów botaniki. Anonimowy wpis na liście informuje n.p., że w latach 1866–67 «drzwi szkoły botanicznej były otwarte i profesorowie nie żądali wpisu na listę», natomiast w 1868 roku, aby uczestniczyć w wykładach, «koniecznym było posiadanie legitymacji i dokonanie wpisu». Znaczące, nieuzasadnione wydarzeniami historycznymi, wahania liczby studentów w kolejnych latach, n.p. 208 w 1827, a tylko 15 w 1828 czy też 27 w 1833 wobec 184 w 1834, wskazują na prawdopodobne braki we wpisach. Mało prawdopodobne jest także, aby w latach gdy wpisy obejmują jedynie pojedyncze nazwiska (1865–12; 1910–2; 1911–7; 1912–1), ich liczba odpowiadała rzeczywistej frekwencji. Józef Jundziłł (1794–1877) w trakcie swojej trzyletniej podróży po Europie, przebywał w 1819 i 1820 roku we Francji i był słuchaczem wykładów botaniki René Desfontaines (Grębecka 1998). Na listach

przechowywanych w MNHN brak jest wpisu Jundziłła, co wydaje się ostatecznie dowodzić niekompletności list słuchaczy.

Ustalenie narodowości osób wpisanych na listę słuchaczy wykładów nie jest łatwe. Studenci zobowiązani byli do podania miejsca urodzenia oraz departamentu, w przypadku cudzoziemców kraju pochodzenia. Nie zawsze jednak rubryka ta była wypełniana. W dodatku w niektórych latach, począwszy od 1870 roku, wpisywano adres, a nie miejsce urodzenia czy kraj pochodzenia, co jeszcze bardziej utrudnia identyfikację. W niniejszym artykule uwzględnione zostały zarówno osoby podające jako miejsce urodzenia ziemie przedrozbiorowej Rzeczypospolitej, jak i studenci o polsko brzmiących nazwiskach. Przyjęcie podobnego założenia, narzuconego przez bardzo wąski zakres informacji dostępnej dzięki analizie list słuchaczy, jest skazane na trudne do weryfikacji błędy. Z jednej strony na liście znajdują się zapewne cudzoziemcy mieszkający w Polsce (być może część nazwisk niemieckich i francuskich), a także studenci (zapewne głównie Francuzi) polskiego pochodzenia. Na trudności rozróżnienia Polaków i Rosjan wśród paryskich studentów pochodzących z zaboru rosyjskiego wskazywano już uprzednio (Moulinier 2006). W przypadku Polaków dodatkową trudnością jest sytuacja kraju, znajdującego się pod zaborami. Analizy nie ułatwia także zwyczaj wpisywania nazwisk w ich francuskim, fonetycznym, brzmieniu. Warto pamiętać, że pochodzący z Polski studenci stanowili jedynie niewielki procent ogółu słuchaczy wykładów botaniki. Tabela nr. 1 przedstawia ich liczbę, a także liczbę wszystkich wpisanych w danym roku słuchaczy.

Interesujące jest porównanie list słuchaczy wykładów botaniki R. Desfontaines z innymi znanymi listami studentów MNHN. Jak dotychczas odnalezione i opracowane zostały listy uczestników wykładów zoologii bezkręgowców J.-B. Lamarcka oraz mineralogii L. J. M. Daubentona i R.-J. Haüy. Żaden z 11 zidentyfikowanych polskich słuchaczy wykładów Lamarcka (patrz <http://www.lamarck.cnrs.fr>) nie figuruje na listach uczestników wykładów botaniki. W 1804 wykładów Lamarcka słuchał Adrien Henry Truchy, sekretarz kancelarii Wielkiego Księstwa Litewskiego, to samo nazwisko figuruje w 1805 roku na liście uczestników wykładów R. Desfontaines. W 1820 roku na listę słuchaczy Lamarcka wpisał się Józef Jundziłł. Jak to wspomniano powyżej uczestniczył on także i w wykładach R. Desfontaines, na liście brak jednak jego wpisu, a wśród 140 studentów zapisanych w 1819 i 98 w 1820 nie ma żadnego polskiego nazwiska. Z polskich słuchaczy wykładów mineralogii R.J. Haüy, na zajęcia z botaniki uczęszczali: Kazimierz Plater, Konstanty Plater, Ludwik Plater, Jan Plater, Franciszek Potocki.

Listy słuchaczy wykładów botaniki w MNHN zawierają 91 wpisów mających, lub przynajmniej mogących mieć, związek z Polską. Wszystkie te wpisy zostały przedstawione w tabeli nr. 2. Jeśli odliczyć wpisy podwójne t.z. studentów studiujących przez kilka kolejnych lat to otrzymamy 86 studentów bądź

o polskich nazwiskach bądź podających jako miejsce urodzenia lub zamieszkania ziemię Rzeczypospolitej.

Bardzo skromny charakter informacji, które uzyskać można z wpisów sprawia, że identyfikacja jest możliwa jedynie wobec niewielkiej grupy studentów. Wśród słuchaczy wykładów botaniki bardzo niewiele zostało jakkolwiek ślad w historii polskich nauk przyrodniczych. W *Słowniku Biologów Polskich* odnaleźć można biogramy jedynie trzech z przeszło osiemdziesięciu studentów. W dwóch przypadkach mamy do czynienia bardziej z farmaceutami niż botanikami w ścisłym tego słowa znaczeniu. Nie ma w tym niczego dziwnego. Znaczenie nauczania prowadzonego w MNHN dla kształcenia farmaceutów było już kilkakrotnie podkreślane przez historyków (Jaussaud 1998). Ferdynand Werner (1799–1870) studiujący w 1825 roku (nr. wpisu 45) był wybitnym warszawskim farmaceutą i pionierem nauczania farmacji w Polsce. Do najwybitniejszych polskich przedstawicieli tej grupy zawodowej, należał również w XIX wieku Florian Sawiczewski (1797–1876), wpisany na listę podobnie jak Werner w 1825 roku (nr. 63). W przypadku obu tych uczonych informacja o udziale w wykładach R. Desfontaines jest cennym uzupełnieniem ich biogramów. W przypadku Wenera *Słownik Biologów Polskich* nie wzmiankuje jego pobytu i studiów w Paryżu, a jedynie trzyletnie studia w Niemczech (1824–27). W biogramie Sawiczewskiego jest wprawdzie mowa o studiach w Wiedniu i Paryżu, ale w przypadku francuskiej części biogram wspomina jedynie o pracy w *Collège de France* i *École de Pharmacie*, a nie o studiach w MNHN. Ostatnim wpisanym na listę słuchaczy wykładów botaniki (w 1925 roku) jest Kazimierz Miczyński (1899–1956). Przebywający wówczas na studiach we Francji, ten wybitny genetyk zbóż i agronom, był jedynym Polakiem, wpisanym na listy słuchaczy, któremu historia pozwoliła na studiowanie dzięki stypendium polskiego rządu. Jeśli chodzi o przyrodników, studentów botaniki to trudno jest ustalić z pewnością czy wpisany w 1908 roku Antoni Wróblewski jest tą samą osobą czy jedynie imieniem znanego polskiego dendrologa i pomologa, związanego z Zakładami Kórnickimi.

Wśród słuchaczy wykładów botaniki odnaleźć można nazwiska kilku pokoleń emigrantów i ich dzieci. Wielu z nich odznaczyło się w historii polskich walk niepodległościowych, jak i życiu politycznym zarówno kraju jak i emigracji. Warto n.p. odnotować, aż czterech członków szczególnie zasłużonej dla «sprawy polskiej» rodziny Platerów. Na liście brak jednakże Stanisława Platera (1784–1851), uczestniczącego w wykładach Haüy. Studiujący w 1876 roku A.D. Komarnicki (wpis nr. 19) to prawdopodobnie Aleksander Dionizy Komarnicki (1806–1884), powstaniec listopadowy, galicyjski działacz spiskowy, emigrant i działacz Towarzystwa Demokratycznego. Wpisany na listę w 1898 (nr. 47) Kazimierz Kasperski to zapewne żyjący w latach 1873–1951, działacz socjalistyczny, ekonomista i dziennikarz, wydalony z Uniwersytetu Warszawskiego

w 1897 roku za udział w manifestacji studenckiej i kontynuujący studia w Paryżu. Studiujący w 1860 roku Wiktor Psarski to być może żyjący w tych latach działacz gospodarczy, ziemianin, powstaniec listopadowy, muzyk, a następnie na wygnaniu we Francji, inżynier chemik. Psarski przyjechał wprawdzie w 1842 z emigracji do zaboru pruskiego, gdzie kierował budową cukrowni i gorzelni, wiadomo jednak, że działalność gospodarcza, (a może i polityczna?) zmuszała go do wyjazdów na Zachód.

Znaczącą grupę słuchaczy wykładów botaniki stanowili studenci medycyny. W przypadku Polaków warto zwrócić uwagę na sporą liczbę studentek. Zapewne ich liczba wynika także, przynajmniej częściowo, z trudności, na jakie napotykały kobiety pragnące zdobyć wyższe wykształcenie w uczelniach rosyjskich. Jak wynika z wpisywanych do rejestru paryskich adresów studentki te często dzieliły te same stancje.

Brak informacji na temat większości polskich słuchaczy wykładów botaniki nie pozwala na próbę choćby naszkicowania ich zbiorowego portretu. Możliwe jest jedynie wyciągnięcie wniosku o niemałym zainteresowaniu wykładami botaniki ze strony polskiej inteligencji, zapewne głównie emigracyjnej, niekoniernie związanej zawodowo z naukami przyrodniczymi.

TABELA 1.

Rok	Liczba studentów	Liczba studentów pochodzących z Polski
10 (1803)	317	2
1805	157	6
1814	47	2
1822	118	1
1824	131	1
1825	111	2
1834	180	1
1835	208	2
1836	283	2
1838	210	5
1839	128	1
1840	196	1
1841	182	2
1842	126	1
1843	84	3
1844	60	1
1845	80	3

1846	89	1
1849	40	1
1851	61	1
1852	53	1
1857	83	1
1860	81	1
1862	98	4
1871	47	1
1876	81	1
1877	37	1
1878	94	1
1879	111	1
1882	58	1
1887	75	1
1888	79	1
1889	59	1
1890	69	1
1891	60	2
1892	68	1
1892–93	55	2
1894	59	2
1896	42	1
1897	48	1
1898	54	7
1900	47	2
1902	54	1
1904	55	2
1905	37	7
1907	36	1
1908	39	1
1909	25	2
1911	7	1
1925	-	1

TABELA 2

Rok	Nr. wpisu	Imię i nazwisko	Wiek	Miejsce urodzenia	Departament [Kraj]	Informacje dodatkowe
X (1803)	299	Weylepp	19	Warszawa	Południowe Prusy	Student medycyny
X (1803)	314	Weylepp	16	Warszawa	Południowe Prusy	Student medycyny
1805	1	Casimir Plater	50		Na Litwie	Hrabia
1805	2	Constantin Plater	25		Na Litwie	
1805	9	Louis Plater	30		Na Litwie	
1805	11	A. Henry Truchy	44		Na Litwie	
1805	12	Jean Plater	27		Na Litwie	
1805	120	François Potocky	16		Polska	
1814	44	Stanislas Karsky	25	Warszawa	Polska	Hrabia
1814	45	Joseph Karsky	24	Warszawa	Polska	
1822	34	Constant Rduktovski	17	Inov	Polska	
1824	54	Thadée Hovin	19	Warszawa	Polska	
1825	45	Ferdinand Verner	26	Warszawa	Polska	
1825	63	Florian Sawiczewski	29	Kraków	Polska	
1834	153	Theophile Sulikowski	29	Napoli	Grecja	
1835	55	Casimir Radowicki	22	Krusna	Polska	
1835	94	Jean Sadowski	27	Uf	Ukraina	
1836	60	Louis Tomkiewicz	19	Salantes	Żmudź	
1836	164	Pierre Kresz	23	Paris		
1838	39	Casimir Dobrowolski	39	Craminiez	Podole	
1838	62	Antoine Rutkowski	30	Horbach	Polska	
1838	102	Alphonse Brawacki	21	Warszawa	Polska	
1838	105	Jean Brawacki	20	Warszawa	Polska	
1838	201	Edouard Maraski	21	Boisfort	Belgia	
1839	80	Antoine Rutkowski	30	Wolinica ?	Polska	

1840	177	Cyrille Grodecki	43	Łuck	Wołyń	
1841	7	Felix Szlubowski	20	Warszawa	Polska	
1841	56	Gaetano Wolski	34		Polska	
1842	77	Jules De Soyre	22	Warszawa	Polska	
1843	35	Michel Brawaski	19	Lublin	Polska	
1843	52	Wladislas Chotomski	19	Cracovie	Polska	
1843	84	François Georges Wilczyński	40	Warszawa	Polska	
1844	30	Alexandre Joseph Jablonski	29	Warszawa	Polska	
1845	26	Jean Pfeiffer	32		Polska	
1845	27	Eglantine Jablonska	22	Poitier	Vienne	
1845	28	Alex. Joseph Jablonski	30		Polska	
1846	76	Joseph Jablonski	30	Warszawa	Polska	
1849	12	Casimir Tomkiewicz	47	Cirimiski ?	Polska	
1851	48	Jerôme Cierniszewski	27		Polska	
1852	45	Louis Simar [Jimar]	36	Warszawa	Polska	
1857	16	Alexandre Branaski		Val de Loire		
1860	28	Victor Psarski	19	Alger		
1862	28	Michel Szejn	52	Litwa	Rosja	
1862	61	Charles Boukowski		Constanti- nople	Turcja	
1862	62	Stanisław Obrazowski	22	Warszawa	Polska	
1862	92	Charles Bereś [Beneś]		Warszawa	Polska	
1871	39	M. Wittowska				
1876	19	A. D. Komarnicki				

1877	6	Joseph de Perrat	23		Polska	
1878	58	Thadée Zacharewicz				
1879	57	Christina Wasilewska	20			
1882	6	Gerda Naparstek				
1887	50	Jean Bentkowsky				Student medycyny
1888	38	Landovski				
1889	32	Venceslas Garczyński				
1890	47	Adamski				
1891	47	Anka Sélakovitch				
1891	52	Kazimiera Łapińska				Studentka medycyny
1892	9	Dimitri Jankowsky				student
1892-93	22	Alexandre Pokrovsky				student
1892-93		Mme Anna Rojecka				Studentka
1894	40	Mlle Krantowsky				
1894	58	A. Rojecki				Licencjat nauk przy- rodniczych
1897	43	R. Hulanicka				studentka
1898	10	Hélène Soukharevsky				studentka
1898	11	Marie Maliniak				
1898	12	Rosalie Hulanicka				studentka
1898	38	Marie Szarska				studentka
1898	47	Casimir Kasperski				student
1898	48	Sigismond Gonsiorowski				student

1898	49	Daniel Śliwicki				student
1900	11	Eleonore Moranovitch				student
1900	38	Henri Junko				Pracownik zieleni miejskiej
1902	33	Grégoire Gerodezky				student
1904	9	Miron Figowsky				
1904	19	Yarkevitch				
1905	13	Irena Parandowska				studentka
1905	21	Stanislas Gierczyński				
1905	37	Louis R. Leczinski				student
1905	40	Jarzebowska				
1905	47	Irena Lewandowska				studentka
1905	48	Marie Zielinska				studentka
1905	55	Thadée Ivanovski				student
1907	22	Romana Kon				Studentka nauk scislych
1907	32	Eugenie Jarzebowska				
1908	18	Antoine Wróblewski				
1909	22	Bronislas Olszenski	25	Warszawa		
1909	24	Leon Tropovsky	24	Kremenczuk		
1911	10	Hélène Korb				
1925	Bez numeru	Casimir Miczynski		Cracovie		

Bibliografia

- Candolle A. P. de, 1834. *Notice historique sur la vie et les travaux de M. Desfontaines*. Wyd. Impr. de Madame Veuve Thuau. Paris. Str. 3.
- Candolle A. P. de, 1862. *Mémoires et souvenirs – Écrits par lui-même et publiés par son fils*. Wyd. Cherbuliez. Genève. Str. 599.
- Chevalier A. 1939. *La vie et l'oeuvre de René Desfontaines, fondateur de l'herbier du Muséum: la carrière d'un savant sous la Révolution*. Wyd. Éditions du Muséum. Paris. Str. 262.
- Daszkiewicz P., & Tarkowski R. 2006. *Polacy słuchacze wykładów mineralogii R.J. Haiüy w Narodowym Muzeum Historii Naturalnej w Paryżu w latach 1802–1821*. „Przegląd geologiczny” 54/3. Str. 215–218.
- Deleuze J.P.F. 1823. *Histoire et description du Muséum d'histoire naturelle: ouvrage rédigé d'après les ordres de l'administration du Muséum*. Wyd. A. Royer. Paris 2 vol.
- Desfontaines R., Redouté P.-J. et Redouté H. J., 1799. *Flora atlantica: sive historia plantarum quae in Atlante, agro tunetano et algeriensi crescunt – auctore Renato Desfontaines*. Wyd. L.G. Desgranges. Paris. 2 vol.
- Desfontaines R., 1804. *Tableau de l'école de botanique du Muséum d'histoire naturelle*. Wyd. J. A. Brosson. Paris. Str. 238.
- Desfontaines R., 1809. *Histoire des arbres et arbrisseaux qui peuvent être cultivés en pleine terre sur le sol de la France*. Wyd. J.A. Brosson. Paris. 2 vol.
- Desfontaines R., 1829. *Catalogus plantarum Horti regii parisiensis: cum annotationibus de plantis novis aut minus cognitis – auctore Renato Desfontaines*. Wyd. J. S. Chaudé. Paris. Str. 416.
- Feliksiak S. (red.), 1987., *Słownik Biologów Polskich*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Warszawa. Str. 817.
- Grębecka W., 1998. *Wilno-Krzemieniec: Botaniczna Szkoła Naukowa (1781–1841)*. Retro-Art. Warszawa. Str. 288.
- Jaussaud P., 1998. *Pharmaciens au Muséum: chimistes et naturalistes*. Wyd. Éditions du Muséum national d'Histoire naturelle. Paris. Str. 259.
- Laisus Y. & Torlais J., 1986. *Le Jardin du Roi et le Collège royal dans l'enseignement des sciences au XVII à siècle. Enseignement et diffusion des sciences en France au dix-huitième siècle; partie 3*. Wyd. Hermann. Paris. Str. 253–341.
- Moulinier P., 2006. *Les étudiants étrangers à Paris au XIX siècle*. „Orgaçon” 35. Str. 129–142.
- Sordes R., 1928. *Histoire de l'Enseignement de la chimie en France*. Wyd. Chimie et industrie. Paris. Str. 208.

Tarkowski R. & Daszkiewicz P., 2006. *Les auditeurs polonais des cours de minéralogie de René Just Haüy au Muséum national d'Histoire naturelle*, Paris. Comptes Rendus Geosciences. Str 809–816.